

CÁI ƯU VIỆT CỦA DÂN CHỦ VÀ SỰ DIỆT VONG TẤT YẾU CỦA CHẾ ĐỘ ĐỘC TÀI.

Hoa kia quả là sâu sắc.

Mấy hôm trước có một bài báo viết bằng tiếng Trung với nội dung là trả lời phỏng vấn của một giáo sư sử học của Đại học Thanh Hoa về những điểm thất bại cốt lõi của nền khoa học Trung Quốc so với nền khoa học Hoa Kỳ. Đọc bản dịch tôi thấy ý kiến và phân tích của giáo sư ở Đại học Thanh

Nhiều năm qua, vì sao sức mạnh khoa học kỹ thuật của Mỹ luôn ở vị trí dẫn đầu? Khoảng cách thực sự giữa Mỹ và TQ là gì? Cái gì đã cản trở những sáng tạo khoa học của Trung Quốc? Chính phủ, giáo dục, giới khoa học và toàn xã hội cần thay đổi những gì? Dưới đây là chuyên đề phỏng vấn giáo sư Ngô Quốc Thịnh, chủ nhiệm khoa Lịch sử, ĐH Thanh Hoa. Trong giai đoạn bản lề hiện nay, quan điểm của ông thực sự sắc bén và mang tính thức tỉnh.

1. Khoảng cách thực sự giữa Mỹ và Trung Quốc là gì?

Đối với tiềm lực khoa học kỹ thuật của hai nước Trung Mỹ, tôi cho rằng chúng ta cần có nhận thức rõ ràng hơn. Sự phát triển của khoa học hiện đại là một kết cấu lập thể, bao gồm ba phương diện: nghiên cứu cơ bản, nghiên cứu ứng dụng, và nghiên cứu phát triển thị trường. Sức mạnh KHKT tổng hợp của một quốc gia cũng được quyết định bởi ba yếu tố trên. Chỉ cần một yếu tố yếu kém thì sức mạnh KHKT của quốc gia đó sẽ bị thiên lệch. Tại sao ba phát minh lớn nhất thế kỷ 20 là vô tuyến điện, máy tính, internet đều thuộc về nước Mỹ? Bởi vì nguyên nhân quan trọng nhất là cả nghiên cứu cơ bản, nghiên cứu ứng dụng lẫn nghiên cứu phát triển của họ đều cực mạnh. Đặc biệt, Mỹ luôn chú trọng và không tiếc tiền đầu tư tối đa cho nghiên cứu cơ bản. Sau thế chiến thứ II, Mỹ thành lập quỹ khoa học quốc gia (NFS), liên tục rót tiền cho nghiên cứu cơ bản. Tại sao Mỹ lại coi trọng khoa học cơ bản đến vậy? Vì khoa học cơ bản quyết định trình độ phát triển của lĩnh vực nghiên cứu khoa học nền tảng, quyết định việc quốc gia đó sản sinh ra được bao nhiêu phát minh gốc, khiến cho “phát minh gốc” đó giống như quả cầu tuyết càng lăn càng lớn thêm, những nghiên cứu ứng dụng và nghiên cứu phát triển cũng theo đó mà lớn mạnh. Như vậy, tiềm lực khoa học kỹ thuật của Mỹ ngày càng mạnh. Trong khi đó, sở đoản của Trung Quốc lại chính là thiếu nhận thức chính xác về nghiên cứu nền tảng và khoa học cơ bản. Truyền thống văn hóa của ta vốn không cổ vũ cho khoa học, chân lý và sáng tạo. Trong cả giai đoạn lịch sử cận đại và hiện đại hóa, thứ

khoa học được chúng ta phát triển hầu như không phải là thứ khoa học đơn thuần phục vụ việc theo đuổi chân lí, phát triển sức sáng tạo cá thể, khao khát khám phá vũ trụ huyền bí. Phần lớn chúng ta phát triển thứ khoa học phục vụ mục đích cứu nước cứu dân, chấn hưng Trung Quốc, phục vụ nhu cầu văn hóa. Điều đó dẫn đến việc chúng ta thường nhìn khoa học từ góc độ thực dụng, góc độ lợi ích.

Với một số người, anh làm khoa học nghĩa là anh sẽ phải mang vinh quang về cho dân tộc như Trần Cảnh Nhuận, sẽ ích nước lợi nhà như Tiền Học Sâm, sẽ nhiều tiền như Viên Long Bình, nếu chẳng có hiệu quả gì thì còn gọi gì là khoa học! Do vậy, phát minh khoa học của chúng ta, từ trong cốt tủy luôn bao hàm tính ứng dụng. Công trình khoa học những năm gần đây đều mang tính ứng dụng như thế, được nhà nước nhắm đến, dùng tiền nhà nước đầu tư, tập trung mọi nguồn lực để xây dựng, sự phát triển của nó rất rõ ràng, ví dụ như đường sắt, hàng không...

Thiếu vắng khoa học cơ bản, chúng ta hầu như đều thiên vị cho những phát minh khoa học “mì ăn liền”, chính là những công trình tạo ra chút đột phá cục bộ trên cơ sở nền tảng khoa học cơ bản sẵn có, miễn là với mục tiêu thực dụng thì đều đạt được thành công nhất định. Nhưng những phát minh khoa học nền tảng chân chính đều cần trí tưởng tượng, nghiên cứu cơ bản mà yếu ớt thì năng lực sáng tạo nền tảng của chúng ta trước sau không khá lên nổi, giống như người ta đã xây nền cả rồi còn anh chỉ có thể cải tiến một chút dựa trên cơ sở đó, nhưng tất cả những cái đó chỉ là tạm thời, tuyệt đối không thể duy trì tiếp tục. Tất nhiên, ở giai đoạn quốc gia non nớt, chúng ta cần loại khoa học mô phỏng, bắt chước, cần loại kiểu sáng tạo “từ 1 đến 100”. Nhưng giờ đây, Trung Quốc đã trở thành nước lớn thứ hai trên thế giới, chúng ta càng cần hơn loại phát minh gốc “từ 0 đến 1”. Đây mới chính là yếu tố căn bản quyết định sức cạnh tranh của Trung Quốc. Do vậy, tôi cho rằng khoảng cách KHKH giữa ta và Mỹ tương đối lớn, chỉ có thay đổi quan niệm của chúng ta về khoa học, về nghiên cứu cơ bản, về văn hóa sáng tạo từ gốc rễ mới có thể thực sự rút ngắn được khoảng cách đó. Tất nhiên, con đường đó có thể rất gập ghềnh.

2. Ba nhân tố cản trở sức sáng tạo của Trung Quốc

Nhìn đường dài, dân tộc Trung Hoa muốn duy trì phát triển thì rất cần bồi dưỡng văn hóa khoa học. Trong nền văn hóa Trung Quốc, chúng ta dễ dàng nhìn thấy khoa học và kĩ thuật luôn được coi như nhau. Thực ra chúng có những khác biệt về bản chất: kĩ thuật thực ra là thứ giống như cá thấy thính thì lao vào. Còn khoa học lại là thứ chứa đựng tính sáng tạo, là cái gốc của tự do nhân tính; không có tự do phát triển cá tính, không có không gian tự do thì phát minh và sáng tạo chỉ là cái cây không gốc, dòng nước không nguồn mà thôi. Điều đó cần các nhà giáo dục, giới khoa học và toàn xã hội cùng nỗ lực. Tôi thấy có ít nhất 3 vấn đề tồn tại mà nên làm rõ.

1) Phương diện giáo dục: trong việc xây đắp nền văn hóa khoa học, chủ yếu có 3 điểm mấu chốt: Thứ nhất, mô hình giáo dục hiện nay và mô thức tư duy sáng tạo, đối mới cần tương phản. Phương thức giáo dục phục tùng, học vẹt, thuộc bài hiện nay cần phải được cải cách ngay lập tức. Cụ Trịnh Dĩ Phu có câu nói rất hay: “La kéo cả đời cũng chả theo kịp thiên lý mã”. Thiên lý mã cần không gian tự do rộng lớn để phát huy năng lực của nó, còn lao động của con la tương đối đơn giản, giáo dục hiện nay của chúng ta đang đi theo

khuyh hướng đáng sợ đó, biến bọn trẻ thành những con la mà không cho chúng trở thành thiên lí mã. Trịnh Dã Phu còn nói: “Phàm những học sinh đã tiếp thu nền giáo dục phổ thông và đại học của Trung Quốc đều không thể trở thành những nhà khoa học có những phát minh gốc trong tương lai”. Có thể cách nói của Trịnh Dã Phu khắc nghiệt, nhưng những vấn đề đằng sau đó, tôi cho rằng cực kì nghiêm trọng. Nếu tư tưởng giáo dục của chúng ta không phát huy cá tính của trẻ thì cải cách KHKT của Trung Quốc hoàn toàn không có nền tảng. Giống như chúng ta vẫn thường nói đùa là từ nhỏ đến lớn bắt các con nghe lời, áp đặt quy tắc, học đến tiến sĩ thì đột ngột bắt chúng sáng tạo, vậy chúng sáng tạo cái gì, sáng tạo bằng cách nào?

Thứ hai, đừng coi trường học là “chốn quan trường”: Hiện nay, rất nhiều hiệu trưởng điều hành trường học giống như vận hành hệ thống hành chính. Đây là vấn đề nghiêm trọng. Trường học giống như một kết cấu văn hóa, nó có chuỗi logic vận hành riêng, nhưng vấn đề lớn nhất của chúng ta hiện nay là vận hành kết cấu văn hóa này giống như hệ thống hành chính. Ví dụ hiệu trưởng cũng có nhiệm kì, tại sao chức vụ hiệu trưởng lại bị hạn chế bởi nhiệm kì? Hiệu trưởng là một chức vụ văn hóa đặc biệt. Một vị hiệu trưởng giỏi có thể làm hiệu trưởng cả đời, như vậy ông ta mới có thể thực hiện một cách triệt để lí tưởng giáo dục của mình tại cơ sở giáo dục của ông ta. Nếu cứ coi hiệu trưởng là một cán bộ cấp trường, cấp sở, liên tục luân chuyển như một viên chức thì làm sao có thể điều hành tốt trường học, hoặc nếu may mắn vận hành tốt thì cũng chỉ là một kiểu công xưởng sản xuất dây chuyền mà thôi.

Thứ ba, tư tưởng của các nhà giáo chưa khai phóng: thực ra, thay đổi tư tưởng giáo dục là việc rất khó khăn. Đội ngũ nhà giáo của chúng ta hiện nay đa phần được đào tạo bởi hệ thống tư tưởng giáo dục thủ cựu, cứng nhắc. Mặc dù xã hội kêu gọi đổi mới, nhưng những người thực hiện cụ thể vẫn là những nhà giáo dục đó, nếu họ không tự thay đổi bản thân thì việc đổi mới giáo dục là cực kì khó khăn. Hiện nay, lĩnh vực giáo dục đại học đang tiếp cận tương đối tốt với lí tưởng giáo dục tiên tiến, nhưng giáo dục phổ thông thì vẫn phong bế, nhiều “góc chết”, ví dụ những vụ bạo hành học sinh, trẻ em tự tử... đã phản ánh sự yếu kém trong giáo dục phổ thông của chúng ta, thậm chí đó chỉ là phần nổi của tảng băng trôi.

2) Phương diện cộng đồng các nhà khoa học: cộng đồng các nhà khoa học được coi là văn hóa khoa học. Hiện nay có một hiện tượng rất dở, đó là nội bộ cộng đồng các nhà khoa học nước ta đang dần biến thành một cơ cấu quan liêu. Ví dụ viện sĩ trở thành đội ngũ tiếp nhận và cung ứng tài nguyên học thuật chủ yếu, trở thành tiêu điểm lợi ích béo bở. Đây thực ra là vấn đề rất nghiêm trọng, viện sĩ tiền trong tay tiêu không hết, lúc nào cũng nghĩ đến việc tiêu tiền, còn nhà khoa học trẻ thì không kiếm đâu ra tiền, chẳng có tiền để tiêu, cộng đồng các nhà khoa học cần có cơ chế để cải cách. Tất nhiên, nước ta vài năm trở lại đây cũng đang cải cách, như quỹ khoa học tự nhiên quốc gia đã làm rất tốt, họ có cả một hệ thống cơ chế và chế độ đánh giá nặc danh. Nhà nước nên cổ vũ những cải cách tự thân như vậy, chứ không phải làm ngơ hoặc là cấm đoán. Tóm lại, nội bộ cộng đồng các nhà khoa học cần hình thành chế độ phân phối lực lượng hợp lí.

3) Phương diện xã hội: xã hội cần có nhận thức chính xác về khoa học. Tôi cho rằng, trên phương diện xã hội, ta cần có một phong khí chuẩn xác chứ không cần một tổ ong, kiểu như một nhà khoa học được coi trọng thì mỗi lĩnh vực nghiên cứu khoa học phải có

những đột phá to lớn, nếu nhà khoa học thất bại liền cho rằng anh ra có vấn đề. Phần trên chúng ta nói về sáng tạo, chính là nhấn mạnh việc cần hướng ra thị trường, hướng ra mũi nhọn khoa học, nhưng thứ văn hóa khoa học còn cần hướng đến toàn dân, cần làm cho toàn dân có ý thức khoa học, tạo được không khí cổ vũ cho những sáng tạo.

3. Chủ nghĩa thực dụng đã giết chết sự sáng tạo của Trung Quốc

Hiện nay, chủ nghĩa thực dụng tồn tại phổ biến trong xã hội, là thứ cực kì độc hại cho bầu không khí sáng tạo. Từ gốc rễ của khoa học mà nói, tất cả những phát hiện và nghiên cứu mang tính sáng tạo đều là phi lợi ích. Giữ được một trái tim trong sáng đứng trên lợi ích mới có thể thâm nhập được vào trạng thái sáng tạo. Đừng cứ luôn nghĩ làm ra cái này có lợi gì, có tác dụng ra sao. Bởi những việc có lợi đều được tổng kết bởi kinh nghiệm của quá khứ, mà sáng tạo thì cần phá vỡ mọi rào cản của kinh nghiệm để khai mở một thứ hoàn toàn mới, do đó, cái tâm lợi ích quá nặng thì không bao giờ tạo ra được những thứ mang tính sáng tạo cao. Đây cũng lại là bộ phận thiếu khuyết trong văn hóa Trung Quốc, khuynh hướng văn hóa thực dụng của ta quả thật quá nặng. Tôi lấy một ví dụ điển hình, những danh hiệu trong cộng đồng các nhà khoa học của ta kì thực đều là hệ thống lợi ích do chúng ta chế tạo ra. Một số nước phát triển cũng có hệ thống giải thưởng nhưng nó là những tổ chức tự phát trong cộng đồng khoa học. Ví dụ như giải thưởng khoa học phương Tây không có chế độ khai báo, tôi chưa bao giờ nghe nói chủ nhân giải thưởng Nobel nào phải viết đơn đăng kí xét giải. Còn các hạng mục giải thưởng của TQ đều phải đăng kí xét giải, phải xin xét thưởng, theo quan điểm của tôi, đây là một kiểu xúc phạm nhân phẩm, bởi hành động đó biến nhà khoa học trở thành tôi đòi của công danh lợi lộc. Đăng kí xét thưởng còn tạo nên phong khí hư vinh, chính là tự mình khen mình, giới khoa học kĩ thuật của ta đầy rẫy những ví dụ như vậy, những việc giả dối cũng từ đó mà ra cả. Rõ ràng biết là giả mà vẫn khen, khen mãi khen mãi đến mức chính mình cũng tưởng đó là thật, cuối cùng tạo thành những ảnh hưởng tai hại khủng khiếp. Ngoài ra, khi xét giải, chúng ta còn phải nghiên cứu cân bằng khu vực, cân bằng ngành nghề, thậm chí là cân bằng các mối quan hệ giao tế, lâu dần, anh đạt giải mọi người cũng chẳng ghi nhận trình độ của anh mà cho rằng đó là kết quả của sự sắp xếp đó. Chỗ này luôn tồn tại các tuyệt chiêu, đến mức có một số loại người chuyên tung hứng giải thưởng, ví dụ như cấu kết với nhau, lần này anh bầu cho tôi, lần sau tôi bầu anh, hoàn toàn không có chút tác dụng khích lệ nào. Hiển nhiên, đây là hạn chế lớn của chế độ giải thưởng của giới khoa học. Nếu giải thưởng không được trao bằng trái tim phi lợi ích mà bằng chế độ sắp xếp, không phải bình bầu dựa trên thực tài mà do đơn vị sắp xếp cho anh thì giải thưởng đó còn có ý nghĩa gì, nó chỉ có ý nghĩa lợi ích chứ làm gì có chút vinh dự nào. Do vậy, cứ có cơ hội là tôi liền đề nghị, quy trình xét giải đừng bắt khổ chủ phải viết đơn xin mà chúng ta có thể để các chuyên gia đề xuất danh sách, sau đó thảo luận nội bộ, dần dần để cho giải thưởng đó tự hình thành thương hiệu. Giống như “Giải thưởng khoa học tương lai” hiện nay, do các chuyên gia trong ngành đề xuất, sau đó hội đồng các chuyên gia tiến hành bình xét, giải thưởng kiểu này mới là vinh dự to lớn cho các nhà khoa học. Nhưng thực tế thì, biết rõ rất nhiều giải thưởng quốc gia là kết quả của sự sắp xếp, trong hệ thống đánh giá môn học và trên bảng xếp hạng đại học, chúng ta lại chỉ thừa nhận giải thưởng quốc gia, đây chẳng phải là ta đang củng cố thêm lần nữa cho mục tiêu lợi ích sao? Anh làm khoa học là để theo đuổi chân lí, anh đạt giải không phải vì người khác nhận ra chân lí đó của anh mà là họ đang cảm ơn anh, khi biến nghiên cứu khoa học thành thương vụ kiếm tiền, dân tộc ấy còn có thể hi vọng được gì

nữa. Do đó, muốn thực ra tạo ra một bầu không khí sáng tạo, thì cần chế độ thưởng phạt phân minh, để những phần thưởng xứng đáng đến được tay những nhà khoa học chân chính. Tất nhiên, vấn đề căn bản nhất vẫn là đào tạo được những con người yêu chân lí, hiểu kì trước những bí ẩn của vũ trụ, đó mới là nhân tố then chốt thúc đẩy sáng tạo trong KHKT.

4. Sự đổi mới của Trung Quốc cần nỗ lực của toàn dân

Vậy, làm thế nào để giải được bài toán khó của chủ nghĩa thực dụng trong văn hóa khoa học? Tôi cho rằng đó là một vấn đề mang tính hệ thống, dường như nút thắt có thể mở ra mọi vấn đề chính là kêu gọi toàn dân thức tỉnh.

Nhìn đại thể, đổi mới khoa học kĩ thuật chính là bộ phận hũu cơ của chuyển giao văn hóa. Gần 200 năm nay, mô hình chuyển giao xã hội Trung Quốc chính là từ xã hội nông nghiệp sang xã hội công nghiệp, từ bảo thủ sang khai phóng. Cuộc chuyển giao này rất toàn diện, nhưng nó vẫn chưa hoàn thành. Từ đổi mới KHKT của xã hội TQ cho tới tạo lập chế độ KHKT đều dựa vào sự thành bại của cuộc chuyển giao chính thể văn hóa, nếu chính thể văn hóa không chuyển giao được thì KHKT cũng không thể nào chuyển giao thành công.

Nhìn tiểu tiết, nhà khoa học, nhà giáo dục cho tới tất cả mọi người đều có thể trực tiếp đóng góp một phần sức lực cho cuộc chuyển giao này.

Thứ nhất, nhà khoa học phải chủ động nói ra, có ý thức đề xuất quan điểm thảo luận. Nếu nhà khoa học không nói ra, một số ngậm miệng ăn tiền, một số khinh đời đen bạc, như vậy đều không hay. Rất nhiều sự việc không có phương án sẵn có, chỉ khi các nhà khoa học phát ngôn thì mới tạo ra tình thế cân bằng, vì vậy cần khuyến khích các nhà khoa học đưa ra ý kiến.

Thứ hai, giáo dục phải khai phóng, nhà nước nên tạo điều kiện cho giáo dục tự thực phát triển. Bàn đến văn hóa khoa học, tôi luôn nhấn mạnh tính quan trọng của giáo dục, ảnh hưởng của giáo dục vô cùng sâu rộng. Vào thời kì phát triển thần kinh não bộ của trẻ, nếu trói buộc sức sáng tạo của trẻ, giết chết tiềm năng của trẻ, 10 năm, 20 năm sau, rất có thể sẽ gây ra sự thoái hóa về sức sáng tạo và IQ của cả dân tộc. Trước mắt, cơ cấu giáo dục công lập của ta rất đồ sộ, quán tính lớn, cũng khó để có thể chuyển hướng.

Chúng ta có thể xếp giáo dục công lập vào bộ phận cơ bản, giúp cho tất cả mọi người đều có thể được tiếp nhận 9 năm giáo dục nghĩa vụ, sau đó phát triển thật mạnh giáo dục tự thực, từ đó thúc đẩy sự chuyển biến của tư duy giáo dục. Nếu giáo dục không khai phóng, văn hóa sáng tạo khoa học lâu dài của chúng ta sẽ chịu tổn thất nặng nề.

Thứ ba, bất kể thân phận xã hội của anh là gì, nếu là một người Trung Quốc, anh phải lí giải được đầy đủ thực chất của cạnh tranh hiện đại là gì, cạnh tranh có nghĩa là gì. Có một thực tế cần nói rõ, quá trình hiện đại hóa của Trung Quốc là bị ép buộc, nó không phải là kết quả của phát triển văn hóa tự thân mà là do văn minh phương Tây mang vào. Do vậy có vài vấn đề khiến chúng ta không khỏi cảm thấy khó xử. Nhưng chúng ta phải hiểu được chỗ khó xử ấy, nhận thức rõ ràng rằng trong chỗ khó xử ấy có những gì ta có thể tiếp nhận, những gì trong thâm tâm ta không bằng lòng nhưng vẫn phải tiếp nhận, những gì ta không thể tiếp nhận, hoặc những gì cần tránh. Đây là việc vô cùng quan trọng.

Trong giai đoạn bản lề hiện nay, nếu không có suy nghĩ sáng suốt và nhận thức đúng

đắn về cục diện văn minh nhân loại, cục diện thế giới và cục diện văn hóa Đông Tây thì rất có thể chúng ta sẽ mất lạc lối trong cuộc đổi mới và chuyển giao mạnh mẽ này. Tôi nghĩ, đây cũng chính là ý nghĩa của chủ đề văn hóa khoa học mà chúng ta bàn đến hôm nay.
